

ОСОБА У КОНТЕКСТІ ІСТОРІЇ

*Руслана ДАВИДЮК**

Антон Стрижевський: життя українського політичного емігранта у II Речіпосполитій

У статті висвітлено основні віхи життя українського політичного емігранта в міжвоєнній Польщі, уродженця Полтавщини Антона Стрижевського, засудженого Особливою нарадою при НКВС СРСР. Акцентовано увагу на його участі в Українській революції 1917–1921 рр. та громадсько-політичній діяльності в умовах II Речіпосполитої.

Ключові слова: Антон Стрижевський, українська політична еміграція, II Річпосполита, табори для інтернованих, Бюро біженців, Волинське воєводство.

За останні роки повернуто із небуття імена багатьох визначних громадських діячів, науковців, політиків. Поряд з уже відомими для загалу особами за українську державність боролися представники так званого другого ешелону влади, від

* *Давидюк Руслана Петрівна* — кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Рівненського державного гуманітарного університету.

яких залежала реалізація рішень урядів. Доля цих людей нерозривно пов'язана з Українською революцією 1917–1921 рр., а після її поразки — з активною громадською та суспільно-політичною роботою в еміграції.

Серед громадських, політичних діячів, учених, журналістів, які брали участь в українському русі, майже невідома постать Антона Йосиповича Стрижевського, прізвище якого лише принагідно фігурує в історичній літературі¹. Проте життєпис цієї людини дає можливість краще зрозуміти тодішні суспільно-політичні процеси, розкрити значення та місце в них окремої особи.

Міжвоєнна Польща була одним з основних осередків, де осіли українські політичні емігранти, а в листопаді 1920 р. на її територію перейшли залишки Армії УНР, особовий склад якої підлягав інтернуванню. Розміщення по таборах велося хаотично, із частою передислокацією, умови проживання були надзвичайно важкими. Психологічно-моральний стан українських вояків, до яких поляки, недавні союзники в боротьбі з більшовиками, ставилися як до полонених ворогів, був складним².

Період інтернування планувалося використати для організації роботи щодо повернення в Україну. 30 грудня 1920 р. було утворено Раду Республіки, урочисте засідання якої відбулося 3 лютого 1921 р. в Тарнові. Вона складалася з 42 депутатів (голова — Іван Фещенко-Чопівський, його заступник — Пилип Пилипчук, секретар — Сергій Бачинський) та, проіснувавши 220 днів (із лютого до серпня 1921 р.), сформувала уряд УНР³. У листопаді 1921 р. урядові інституції перебували в Тарнові та околицях Ченстохови. Згодом у Тарнові було залишено тільки найвищих державних посадовців, а урядовці нижчого рангу виїхали до Ченстохови.

¹ *Wiszka E.* Emigracja ukraińska w Polsce 1920–1939. – Toruń, 2004. – 752 s.; *Павленко М.* Допомога української громадськості Польщі біженцям з Великої України (1921–1923) // Проблеми слов'янознавства. – 2000. – Вип. 51. – С. 107–111.

² *Колянчук О.* Українська військова еміграція у Польщі (1920–1939). – Л., 2000. – С. 29–30.

³ Там само. – С. 36.

Таким чином, у результаті поразки національно-визвольних змагань значна частина української політичної еміграції опинилася на території Польщі. Як писали «Вісті Українського центрального комітету в Польщі»,

«По приблизних підрахунках загальна маса цієї еміграції досягає в Речі Посполитій Польській 30 000. Значна більшість української еміграції залишила рідні терени й перейшла за державні кордони в листопаді 1920 р. під натиском ворожого московського війська. Ті елементи, що належали до армії УНР, були інтерновані в таборах, цивільна ж частина, що складалася, головним чином з урядовців державних установ, зосередилася в двох–трьох містах Польщі»⁴.

Становище інтернованих вояків Армії УНР було складним, серед них поширювалося загальне невдоволення.

«Уявіть собі цілком обдертих, навіть у багатьох випадках без шинелі чи пальто, босих людей, що spacerують по такому холоді і дощі. Годуються мізерним таборовим козацьким пайком без всякого поліпшення»⁵.

Цивільні біженці, які опинилися в еміграції, мали ще більше проблем, ніж інтерновані військовики. Ними опікувалося Центральне бюро біженців (ЦББ) у Тарнові, утворене у грудні 1920 р. під керівництвом віце-міністра Івана Паливоди й затверджене урядом Польщі 2 січня 1921 р.⁶ Подеколи проблемами українських біженців переймалися міжнародні організації. Із часом ЦББ очолив Йосип Червинський, а його ченстоховське відділення — Антон Стрижевський, який писав:

«Єдина юридична інституція є Бюро біженців, під дахом якої проводять свою діяльність міністерства і організації»⁷.

⁴ Вісті Українського центрального комітету в Польщі. – 1923. – 1 жовтня. – Ч. 1. – С. 1.

⁵ Там само. – 1923. – 1 листопада. – Ч. 2. – С. 13.

⁶ Wiszka E. Emigracja ukraińska... – S. 30.

⁷ Див.: Павленко М. Допомога української громадськості... – С. 107–108; Wiszka E. Emigracja ukraińska... – S. 33.

З огляду на зосередження у Східній Галичині великої кількості емігрантів та завдяки наполегливості керівництва ЦББ з червня 1921 р. почали функціонувати філії бюро в Тернополі, а з липня — у Гусятині. Їх очолили, відповідно, Федір Сумневич і Роман Сідлецький. Установи допомагали у працевлаштуванні біженців, організації матеріальної допомоги, сприяли налагодженню контактів із місцевою владою тощо. Філії ЦББ у Тарнові й Ченстохові сприяли, насамперед, штатним і позаштатним службовцям та іншим скитальцям, у Львові — безробітним вихідцям із Наддніпрянщини, у Каліші опікувалися, як правило, інтернованими в місцевому таборі військовиками Армії УНР. Основна робота з організації роботи філії ЦББ у Ченстохові покладалася на А. Стрижевського, який народився 15 вересня 1885 р. у м. Ромни Полтавської губернії та волею долі став політичним емігрантом.

Родина Стрижевських здавна відзначалася громадською активністю. Дід А. Стрижевського — Антон Михайлович — завідував лікарнею в Ромнах, був військовим лікарем під час Кавказької війни 1817–1864 рр. Батько — Йосип Антонович — служив на залізниці, був близьким до народовольців, за що отримав три роки вислання. Пізніше поселився в Києві, працював контролером у управлінні Південно-Західної залізниці. Мати — Олена Григорівна Малюга — походила з Роменського повіту, народилася у сім'ї учасника й інваліда Кримської війни 1854–1855 рр. У батьківському домі Антона Стрижевського часто бували представники української інтелігенції, зокрема М. Лисенко, М. Левицький, М. Старицький, читалися заборонені праці, недруковані твори українських письменників. Подібні зібрання формували світогляд малого Антона, прищеплювали йому революційний дух і прагнення боротися за визволення українського народу⁸. У 1893 р. він розпочав навчання у 2-й Київській гімназії, відчувши в повній мірі режим казенщини й переслідування української мови. У 1902 р. став студентом

⁸ Державний архів Рівненської області (далі – Держархів Рівненської обл.), ф. 2771, оп. 2, спр. 1101 (Архівно-слідча справа на Стрижевського Антона Йосиповича), арк. 15.

медичного факультету, але був виключений через страйки і заворушення в університетах. Після цього влаштувався практикантом у київську майстерню телеграфу, а у 1902–1903 рр. був слухачем вечірніх вищих залізничних курсів. Щоб уникнути репресій за участь у страйку залізничників у час російської революції 1905 р., А. Стрижевський записався у санітарний поїзд та виїхав на Далекий Схід⁹. У Харбіні працював кореспондентом «Вестника Юго-Западной железной дороги». Був поранений у ногу під час розгону вуличної демонстрації. Після лікування повернувся в 1906 р. до Києва, улаштувавшись на попереднє місце роботи. Однак, відчуваючи переслідування з боку влади, перебрався у провінцію, до Новоселицького залізничного відділення (Північна Бессарабія). У цей час його мати продала спадщину, отриману від тінки у Чернігівській губернії (понад 5 дес. землі та садибу), а виручені кошти використала на освіту дітей. З 1906 по 1912 рр. А. Стрижевський навчався в Італії, Франції, Бельгії, здобувши в Льєжському політехнічному інституті диплом інженера залізничного будівництва.

У роки Першої світової війни обслуговував залізничні лінії Північної Бессарабії, Буковини, Галичини, зокрема наглядав за рухом на ділянках: Новоселиця — Станіслав і Новоселиця — Чернівці, займався евакуацією. Після Лютневої революції 1917 р., яку сприйняв з ентузіазмом, працював ревізором-інструктором продовольчої частини Південно-Західної залізниці, був членом виконкому від Продовольчого комітету. Тісно співпрацював з майбутнім членом Директорії А. Макаренком, який очолював цей комітет. У цей час А. Стрижевський став прихильним соціалістичних ідей, хоча до російських більшовиків ставився негативно. На його переконання, революція мала завершитися звільненням поневолених народів.

Перший прихід більшовиків до Києва у 1918 р. не торкнувся А. Стрижевського. За часів гетьманату Павла Скоропадського продовольчий відділ Південно-Західної залізниці було розформовано, А. Стрижевський втратив роботу і приєднався до Ук-

⁹ Держархів Рівненської обл., ф. 2771, оп. 2, спр. 1101, арк. 45–46.

раїнського національного союзу¹⁰. Підтримуючи контакти з українським комісаром Одеси — лікарем Іваном Липою, проводив антигетьманську агітацію серед працівників залізниці. Уряд другої УНР призначив А. Стрижевського начальником управління залізниць Південного фронту¹¹.

Опинившись у складній зовнішньополітичній ситуації Директорія розпочала переговори з країнами Антанти. На вимогу французів обговорювалися умови передачі їм залізничної колії Одеса–Тирасполь. А. Стрижевський згадував, що після того, як він не наважився власноруч передати українську залізницю іноземцям, його зі службовцями (14 осіб) особливим вагоном було відіслано до Вінниці. Однак у дорозі вагон спрямували до Проскурова, а потім — Кам'янця-Подільського. А. Стрижевський свідчив:

«У Кам'янці царив хаос. Тут були якісь залишки окремих міністерств і якихось місій. Один із чиновників міністерства викликав мене, видав папери, познайомив із групою італійців і запропонував їхати до Румунії й Італії у торгових справах [...]. Дорога була через Хотин, через Дністер»¹².

За дорученням української влади, у квітні 1919 р. А. Стрижевський і представники італійської фірми виїхали в Румунію та Італію за мастилами. Із великими труднощами дісталися Бухареста. Однак саме тоді український посол Ю. Гасенко оголосив про розрив дипломатичних відносин із Румунією внаслідок зайняття військами цієї країни частини українських земель. Вийшов наказ усім українським підданам повернутися в Україну. Уряд УНР на той час перебував у районі Шепетівки, добратися куди можна було через Польщу. Українська група, залишившись без коштів та належних документів, була затримана румунською владою¹³.

Через нового посла К. Мацієвича А. Стрижевському вдалося в уряді С. Остапенка отримати документи на ім'я українсь-

¹⁰ Держархів Рівненської обл., ф. 2771, оп. 2, спр. 1101, арк. 47.

¹¹ Там само, арк. 65.

¹² Там само, арк. 48.

¹³ Там само, арк. 66, 48.

кого військового (хоча таким він не був) і виїхати до армії. У Станіславі його заарештували поляки й відправили під конвоєм до Рівного, де він два тижні провів у місцевій в'язниці.

«Тільки звичка до дисципліни стримувала мене від дезертирства [...]. У Рівному побачив тисячі трупів людей, які померли від тифу. Хворі ж лежали в казармах, у тимчасових лазаретах, без опалення, без білизни, на підлозі, на соломі — у січні місяці... Біля казарм — трупи, складені як дрова», — згадував А. Стрижевський¹⁴.

За два тижні його відправили до Варшави, де він зустрічався з генералом В. Сальським, а звідти — знову до Кам'яця-Подільського. Тут, будучи зарахованим у групу цивільних чиновників, він опинився під керівництвом уповноваженого українського уряду І. Огієнка. Антон Йосипович отримав завдання забезпечувати перевезення резерву і канцелярії, адже готувався похід на Київ.

Однак восени 1920 р. почалася евакуація з Кам'яця до Чорткова. У дорозі група, підпорядкована А. Стрижевському, збільшилася з 500 до 2000 осіб. У Чорткові всіх «завантажили» у вагони і відправили до Станіслава, а звідти — у Тарнув¹⁵, де урядовців помістили в готелі, а іншим виділили приміщення трьох гімназій. У липні 1921 р. групу під його керівництвом відправили в Гусятин, а звідти — у Ченстохову, в інтернування¹⁶. Розпочався складний період еміграції.

Українські біженці у Ченстохові займали кімнати в готелях, винаймали приватні приміщення. Виділені урядом кошти були мізерними порівняно з проблемами, адже серед емігрантів поширювалися хвороби, голод. Частина їх осіла в таборі у Страдомі (біля Ченстохови), де, аби вижити, змушені були виконували важку фізичну роботу¹⁷. За словами А. Стрижевського:

¹⁴ Держархів Рівненської обл., ф. 2771, оп. 2, спр. 1101, арк. 68, 49.

¹⁵ Там само, арк. 49–50.

¹⁶ Там само, арк. 69.

¹⁷ *Bruski J.J. Petlurowcy: Centrum Państwowe Ukrainńskiej Republiki Ludowej na wychodźstwie (1919–1924)*. – Kraków: ARCANA, 2000. – S. 254–255.

«У Ченстохові були відведені приміщення в городі й у спеціально побудованому ще німцями таборі Страдом. Продуктів не було, грошей не було також. Люди голодували. Опікувалися жінками і дітьми англійська та американська місії, але це була філантропічна допомога, не регулярна і не та, у чому була нагальна потреба. Місцеве населення ставилося неприхильно, існували протести магістрату, провокаційні статті у пресі, проводилася агітація проти українських інтернованих у костелах. Було кілька випадків нападів на емігрантів»¹⁸.

Ченстоховська філія Центрального бюро біженців на чолі зі А. Стрижевським складалася з восьми відділів і 35 осіб. Загальний відділ займався реєстрацією, візуванням паспортів, розміщенням емігрантів. Відділ зв'язку контактував із польською владою. Юридичний захищав правові інтереси біженців. Санітарний займався медичною опікою, а господарський — розпоряджався майном бюро. Відділ праці опікувався справами працевлаштування, сприяв утворенню кооперативів, допомагав виробляти їхні статuti. Комерційний займався питаннями замовлення матеріалів для еміграційних кооперативів та збутом їх продукції. Пресовий відділ замовляв, продавав чи розсилав українські газети по бібліотеках.

При комітеті біженців у Ченстохові було утворено Раду культури, яку також очолив А. Стрижевський. Під її впливом діяли українська гімназія, дитячий садочок, Український народний університет, бібліотека з читальнею, на стадії організації було власне видавництво. Працювали хоровий і драматичний гуртки, безкоштовне кіно, видавалася преса¹⁹. На основі Центрального бюро біженців та його ченстоховської філії у серпні 1921 р. у Варшаві було утворене Українське товариство допомоги емігрантам з України і їх родинам. На березень

¹⁸ Держархів Рівненської обл., ф. 2771, оп. 2, спр. 1101, арк. 49–50.

¹⁹ *Wiszka E.* Emigracja ukraińska ... – S. 31; *Павленко М.* Становище українських біженців у Польщі: їх підтримка польською владою, українством і міжнародною спільнотою (1921–1923) // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. – К., 2000. – Вип. 9. – С. 91–96.

1922 р. воно мало філії в місцях найбільшого на той час скупчення біженців — у Львові, Тарнові, Ченстохові, Каліші²⁰.

Скрутні умови проживання українських емігрантів у Польщі змушували колишніх інтернованих і біженців шукати притулку у сусідніх країнах та навіть за океаном. Декому пощастило знайти роботу, поступово адаптувавшись до нових реалій. Унаслідок цього відпала необхідність в існуванні спеціальної інституції УНР, яка б займалася проблемами біженців. У згортанні відповідної діяльності була зацікавлена й польська влада, змушена реагувати на вимоги радянського уряду щодо заборони функціонування в Польщі державних структур УНР (згідно з умовами Ризького мирного договору). Центральне бюро біженців з України і його ченстоховська філія на чолі зі А. Стрижевським перейшли під опіку Українського центрального комітету (УЦК) у Варшаві, який виділяв кошти на їх діяльність. Цю структуру було утворено 21 квітня 1921 р. Засновниками УЦК стали міністр закордонних справ УНР Андрій Ніковський, заступник керівника Ради Республіки Пилип Пилипчук, котрі перебували у польській столиці як неформальні представники названих інституцій, та Андрій Лукашевич, який на той час очолював українську дипломатичну місію в Польщі²¹.

УЦК проводив копітку роботи з облаштування побуту інтернованих чи виїзду їх в інші країни. У місцях зосередження колишніх вояків Армії УНР почали утворюватися відділи Українського центрального комітету.

«Керівники відділів та заступники обираються загальними зборами кожної емігрантської колонії і затверджуються УЦК. У тих місцях, де є відділи Товариства допомоги біженцям з України, УЦК затверджує на становищі керівника відділу УЦК голову відділу Товариства допомоги або затверджує обрану колонією іншу особу», — *говорилося в обіжнику комітету*²².

²⁰ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 3366, оп. 1, спр. 2, арк. 37.

²¹ Там само, ф. 3508, оп. 1, спр. 1 а, арк. 3–7.

²² Обіжник Українського центрального комітету // Вісті Українського центрального комітету в Польщі. – 1923. – 1 жовтня. – Ч. 1. – С. 1.

У серпні 1923 р. існувало лише три відділи УЦК: у Тарнові, Ченстохові та Гайнівці. З'явилися й перші філії на Волині: у жовтні 1923 р. — в Острозі, у січні 1924 р. — у Ковелі²³. Однак більшість структур УЦК тут виникла вже після перевероту Ю. Пілсудського.

«Діяльність УЦК не була поширена на Волинь, бо до цього не допускали ендеки», — свідчив А. Стрижевський²⁴.

Ситуація щодо працевлаштування емігрантів загострилася 1924 р., коли польська влада закрила табори для інтернованих. Бюро праці при головній управі УЦК повідомляло, що серед української політичної еміграції в Польщі панує безробіття, яке досягає таких розмірів, що цілі колонії опиняються в матеріальній скрутці та безвиході²⁵.

Становище ускладнювали обмеження політичних, економічних прав емігрантів, зокрема те, що вони не могли самостійно, без співучасті польських підданих, займатися підприємництвом. Колишні вояки Армії УНР, звільнені з таборів, могли претендувати хіба що на важку фізичну працю, нерідко сезонну або тимчасову, як вирубка лісів, робота на лісопильнях, цементних підприємствах, цукроварнях, фільварках, на будівництві залізничних колій, мостів тощо. Іншим виходом була дальша еміграція, зокрема у Францію, знову ж таки на важкі фізичні роботи.

У цей час відбувався поділ українських біженців та інтернованих на три групи:

«Ті, що, залишивши табір і розірвавши зв'язки з урядом УНР, самостійно їхали на будь-яку роботу; ті, що отримували роботу через клопотання УЦК з "доводом особистим" і мають права громадянства; ті, що залишилися у Ченстохові при благодійному українському товаристві при випадкових заробтках, перебуваючи у плачевному стані»²⁶.

²³ Організаційні здобутки української еміграції в Польщі (серпень 1923 р. – червень 1925 р.) // Там само. – 1925. – Серпень. – Ч. 4. – С. 33.

²⁴ Держархів Рівненської обл., ф. 2771, оп. 2, спр. 1101, арк. 56.

²⁵ Центральний державний історичний архів України, м. Львів, ф. 580 т, оп. 1, спр. 6, арк. 68.

²⁶ Держархів Рівненської обл., ф. 2771, оп. 2, спр. 1101, арк. 49–50.

Частина емігрантів прагнула потрапити на роботу до Західної України, зокрема на Волинь, де більшість населення була православними українцями. Проте польська влада обмежувала територію проживання українських політичних біженців. Розпорядженням МВС Польщі від 8 червня 1921 р. визначалися воєводства, де їм заборонялося проживати, а саме Львівське, Станіславське, Тернопільське, Поліське, Волинське, Новоградське, територія Делегатури уряду у Вільно²⁷.

Емігранти могли отримати право виїзду у так звані «східні воєводства» за умови отримання там роботи. Однак якщо на Волині рівень безробіття тримався на позначці 10%²⁸, працевлаштуватися тут було досить проблематично. Подібна ситуація існувала впродовж усього міжвоєнного періоду. Так, 8 березня 1937 р., відповідаючи на лист П. Воленка, очільник луцького Товариства імені Лесі Українки М. Крижанівський повідомляв:

«Примістити когось з наших людей до праці тут дуже трудно. От і зараз Луцьк повний наших безробітних, які вже довгий час намагаються дістати будь-яку роботу»²⁹.

Наприкінці 1922 р. А. Стрижевському вдалося виїхати з Ченстохови і влаштуватися на Віленську залізницю, де він працював один сезон, а після цього перебрався на Волинь. Крім інших причин, до переїзду його підштовхнуло розчарування в діяльності української еміграції, «кинутої на жертву полякам», яка

«за кордоном сварилася, злилася, писала ноти і протести, а рядові емігранти чекали чуда — що більшовики попросять їх правити Україною [...]. Це заставило мене відійти з-під опіки УЦК і поїхати на роботу кудись подалі».

Так, за словами А. Стрижевського, «чинило багато емігрантів»³⁰. Після отримання тимчасової посвідки він улаштувався

²⁷ Права переїзду українських емігрантів у межах Польщі // Вісті Українського центрального комітету в Польщі. – 1924. – Листопад. – Ч. 3. – С. 37.

²⁸ Держархів Рівненської обл., ф. 33, оп. 4, спр. 17, арк. 218.

²⁹ Державний архів Волинської обл. (далі – Держархів Волинської обл.), ф. 60, оп. 1, спр. 3, арк. 43.

³⁰ Держархів Рівненської обл., ф. 2771, оп. 2, спр. 1101, арк. 55.

на лісорозробки, а пізніше — бурякові плантації у Володимир-Волинського воєводства³¹.

У першій половині 1920-х рр. на Волині поширеними були радянофільські ідеї, виникали комуністичні осередки, активізувався партизанський рух, підживлюваний більшовицькою владою. Рапорти Волинського окружного управління та повітових управ поліції цього часу містили інформацію про зростання комуністичних симпатій. Про це ж ішлося в інформаційних листах консульства СРСР у Львові. Зокрема, дипломат Світнев в інформації до ЦК КП(б)У повідомляв, що

«волинські селяни знаходяться біля кордону з радянською Україною і більше відчують вплив політичного вітру, ніж у Галичині. На Волині існують більш міцні ліві організації, ніж у Галичині»³².

Польська влада боролася з пробільшовицькими настроями. Так, улітку 1923 р. поліція за сприяння армії провела у воєводстві 36 спецоперацій і 108 розвідок проти загонів комуністичного спрямування. Навесні 1925 р. було викрито й заарештовано понад 1500 підпільників Ковельської та Володимирської округ КПЗУ³³.

Із 15 листопада 1926 р. до 10 січня 1927 р. у Володимирі відбувався один із найбільших судових процесів над комуністами, під час якого звинувачення в підготовці збройного повстання було висунуто 151 члену КПЗУ. 9 осіб тоді засудили на довічне, а 120 — на тривале тюремне ув'язнення. А. Стрижевський разом із послом Сергієм Назаруком за допомоги відомого адвоката зі Львова Степана Шухевича організував підсудним захист³⁴.

Вірогідно, що С. Назарука та А. Стрижевського пов'язувала прихильність до соціалістичних ідей. Учасник Української ре-

³¹ Держархів Рівненської обл., ф. 2771, оп. 2, спр. 1101, арк. 49–50, 69.

³² Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф. 1, оп. 20, спр. 6830, арк. 20.

³³ *Разиграєв О.В.* Польська державна поліція на Волині у 1919–1926 роках. – Луцьк, 2012. – С. 291–303.

³⁴ Держархів Рівненської обл., ф. 2771, оп. 2, спр. 1101, арк. 51.

волюції С. Назарук був одним із засновників володимирського відділення товариства «Просвіта» та партії «Селянський союз». Будучи послом польського сейму входив до Української парламентарної репрезентації. Показово, що він виступав проти вступу «Селянського союзу» до «Сельробу». Згодом, у 1946 р., С. Назарук був заарештований органами НКВС і засуджений до 7 років таборів. Помер у місцях ув'язнення в Кемеровській області РРФСР³⁵.

Співпраця А. Стрижевського та С. Назарука виявилася під час акції, пов'язаної з привезенням та роздачею постраждалим від неврожаю селянам ячменю з радянської України. У червні 1926 р. на адресу переважно українських послів з УСРР прибув ешелон зі збіжжям (12 вагонів), яке за посередництва «Просвіт», українських кооперативів, відомих громадських діячів розподілили між місцевими мешканцями (від 5 до 25 пудів на особу). Ця подія супроводжувалася різноманітними коментарями. Частина населення, потрапивши під вплив агітації, стверджувала, що радянські Росія й Україна не забувають про співвітчизників у Польщі та допомагають їм, тоді як польська влада не надає українцям жодної допомоги. Інші вважали, що розподіляють збіжжя лише «потрібним людям», тож мета акції — агітація за тих чи інших послів і намагання збільшити симпатії до УСРР. Привезений із радянської республіки ячмінь був адресований, серед інших, на ім'я С. Назарука, який доручив А. Стрижевському роздати його селянським комітетам. Незважаючи на заборону староства, той виконав доручення. У результаті був затриманий поліцією, яка протримала його під арештом два тижні³⁶.

Будучи хорошим фахівцем, А. Стрижевський улаштувався працювати технічним керівником на будівництві 20 км залізниці та станції біля каменоломні Янова Долина, керував зведенням мосту, електростанції й семикласної школи у Давидгород-

³⁵ Держархів Рівненської обл., ф. 33, оп. 4, спр. 20, арк. 284; *Власик О.В.* Представники Волині у польському парламенті першого скликання// *Слов'янський вісник*. – Рівне, 2012. – Вип. 14. – С. 23.

³⁶ Держархів Рівненської обл., ф. 2771, оп. 2, спр. 1101, арк. 51.

ку. На будівництві в Яновій Долині, яке тривало більше року, було одночасно задіяно близько 1000–1200 робітників³⁷.

Із 1928 р. А. Стрижевський проживав у Костополі, опинившись у середовищі уенерівських емігрантів, які працювали в кар'єрі Янова Долина, на фанерному заводі. У містечку діяв кооператив «Поміч», навколо якого гуртувалися колишні піддані УНР. Найбільш активними були брати Рощинські: медик за фахом Петро, якому варшавський УЦК виклопотав право лікарської практики³⁸ та Степан — голова місцевого відділення Українського центрального комітету. Членом кооперативу був емігрант Бондарчук, який приїхав у Костопіль після навчання у Чехословаччині³⁹.

Кооператив слугував легальним прикриттям для діяльності уенерівської розвідки. Через нього всю кореспонденцію отримував А. Дітківський, який із червня 1927 до березня 1928 рр. очолював контрольно-розвідувальний пункт у Костополі та був тісно пов'язаний із М. Чеботарівим⁴⁰. Колишній хорунжий петлюрівської армії Андрій Дітківський, відомий також під іменем Петра Івановича Дорошенка, у 1920 р. емігрував до Польщі, поселився у Варшаві, підтримував тісні зв'язки з Іваном Литвиненком⁴¹, котрий очолював розвідувальний пункт УНР у Могилянах поблизу Острога, а з осені 1928 р. — у Рівному. Із розвідкою УНР та А. Дітківським був пов'язаний також Василь Недайкаша, який також у цей час проживав у Костополі. Свого часу загін під його командуванням діяв на території Одещині

³⁷ Держархів Рівненської обл., ф. 2771, оп. 2, спр. 1101, арк. 51, 72.

³⁸ З діяльності УЦК у сфері правної допомоги українській еміграції (з листопада 1924 р. по липень 1925 р.) // Вісті Українського центрального комітету в Польщі. – 1925. – Серпень. – Ч. 4. – С. 46.

³⁹ Держархів Рівненської обл., ф. 2771, оп. 2, спр. 960 (Архівно-кримінальна справа на Серветника Лаврентія Яковича), арк. 16–18.

⁴⁰ Сідак В.С., Вронська Т.В. Спецслужба держави без території: люди, події, факти. – К., 2003. – С. 63.

⁴¹ Держархів Рівненської обл., ф. 2771, оп. 2, спр. 960, арк. 16–18, 52; спр. 1101, арк. 57.

та Миколаївщині⁴², а у 1927 р. він нелегально перейшов радянсько-польський кордон⁴³. Із А. Дітківським та, вірогідно, з розвідкою УНР співпрацював А. Стрижевський. Це припущення підтверджують показання Юлії Вахович, на квартирі якої жив А. Дітківський. Вона, зокрема, свідчила:

«Стрижевського Дідковський (так іменувався Дітківський у матеріалах справи. — Р. Д.) відвідував майже кожного дня»⁴⁴.

Польська влада й Український центральний комітет намагалися організувати облік уенерівських емігрантів, однак він проводився лише через філії УЦК, які реєстрували не всіх. А. Стрижевський, як багато інших, ухилялися від обліку, тим більше, що закону про реєстрацію не було. Із часом багато наддніпрянських вихідців почали дивитися на УЦК як на організацію, яка існує для того, щоб мати вигоду для себе, відтак не реєструвалися та не платили членських внесків⁴⁵.

Після травневого перевороту 1926 р. і повернення до влади Ю. Пілсудського ситуація на Волині змінилася. Було започатковано «волинський експеримент» Генріка Юзевського, основною ідеєю якого стало налагодження «польсько-українського співжиття». Призначення воєводою Г. Юзевського призвело до активізації діяльності уенерівської еміграції, представники якої мали добрі стосунки з керівником краю і осідали на Волині. Із Варшави до Луцька в 1928 р. було переведено редакцію газети «Українська нива», котра стала осередкомгуртування українських проурядових сил Волині. Часопис виходив тричі на тиждень разовим тиражем до 2000 примірників. У 1931 р. політичні емігранти з Наддніпрянщини стали засновниками

⁴² Держархів Рівненської обл., ф. 2771, оп. 2, спр. 791 (Архівно-слідча справа на Молдаваненка Теодосія Артемовича), арк. 10, 27.

⁴³ Сідак В.С., Вронська Т.В. Спецслужба держави без території: люди, події, факти. – С. 142.

⁴⁴ Держархів Рівненської обл., ф. 2771, оп. 2, спр. 4204 (Архівно-слідча справа на Рошинського Степана Федоровича), арк. 82.

⁴⁵ Галузевий державний архів СБ України, м. Луцьк, ф. П, спр. 8254 (Архівно-слідча справа на Гребенюка Олександра Васильовича), арк. 21.

регіональної української проурядової політичної партії — Волинське українське об'єднання (ВУО).

На установчому з'їзді ВУО в Луцьку лунали заяви про лояльність партії до польської держави та готовність співпрацювати з воєводською адміністрацією⁴⁶. Одним із делегатів з'їзду став А. Стрижевський, якого, серед інших, запросили на зустріч до воєводи. Під час розмови А. Стрижевський наголосив, що без поліпшення матеріальних умов життя неможливо говорити про вирішення національних проблем, а тим паче — про українсько-польське порозуміння. Економічна ж ситуація на Волині залишалася складною, криза поглиблювалася, закривалися підприємства, затримувалася заробітна плата⁴⁷.

А. Стрижевський порушив питання про утворення професійних спілок, які б стояли на захисті інтересів працюючих. Воєвода Г. Юзевський прихильно поставився до цієї ідеї, що дало можливість утворити профспілки у складувній, деревообробній промисловості та на каменоломнях. Виник Волинський союз (об'єднання) праці на чолі з Романом Приступою. До всіх повітів призначалися довірені особи організації, зокрема А. Стрижевський відповідав за Костопільщину⁴⁸. За його сприяння тут було відкрито робітничий будинок, створено низку професійних об'єднань: в Яновій Долині, деревообробний союз у Костополі, союз лісників і млинарів тощо. Волинський союз праці домігся, щоб працевлаштування робітників відбувалося з його відомою. Працюючи інспектором ВСП, А. Стрижевський зажадав від директора каменоломні Шатковського виконання зобов'язань щодо виплати працівникам заробленого. Конфлікт із дирекцією призвів до дводенного страйку, походу робітників до старости, навіть приїзду в Янову Долину представника міністерства. Урешті суперечка завершилася звільненням А. Стрижевського від обов'язків інспектора профспілкової організації та арештом. До суду справа не дійшла, наслідки були іншими — посаду голови союзу обійняв директор каменоломні

⁴⁶ Держархів Волинської обл., ф. 198, оп. 1, спр. 5, арк. 1–12.

⁴⁷ Там само, ф. 2771, оп. 2, спр. 1101, арк. 52.

⁴⁸ Там само, арк. 95.

в Яновій Долині, член партії ендеків, згодом Безпартійного блоку співпраці з урядом і Табору національного єднання Шатковський, а саму організацію приєднали до варшавського Союзу профспілок⁴⁹. Зрозуміло, що ситуація на каменоломнях Костопільського повіту не покращилася. Приміром, у лютому 1935 р. тут страйкувало 55 робітників, які сім місяців не отримували зарплату, а загальна сума заборгованості становила близько 165 тис. злотих⁵⁰.

Після звільнення з профспілкової організації А. Стрижевський улаштувався в магістрат із місячним окладом 150–200 злотих. Однак після приїзду в 1936 р. нового бургомистра він втратив і цю роботу. Працював у магазині, обладнав майстерню з ремонту велосипедів та радіоприймачів⁵¹.

Крім професійної діяльності А. Стрижевський викладав свої думки на газетних шпальтах. Ще в 1907–1908 рр. він друкувався під псевдонімом «Ольвія» у часопису «Киевская мысль», пізніше як «Вільний ченстоховець», «Василь Чміль» чи під власним прізвищем виступав дописувачем «Української трибуни», «Волі», «Української ниви».

Після приходу у вересні 1939 р. радянської влади А. Стрижевський став заступником голови міського споживчого товариства в Костополі, працював технічним керівником райпромкомбінату. Нова адміністрація тримала українських політичних емігрантів на особливому обліку. Переважна більшість тих, хто не встиг виїхати на територію Генерал-губернаторства, були репресовані органами НКВС. А. Стрижевського заарештували 25 червня 1940 р. й утримували в рівненській тюрмі. Особлива нарада при НКВС СРСР 26 квітня 1941 р. присудила йому 8 років виправно-трудових таборів⁵².

Відомо, що 6 вересня 1941 р., на основі указу Президії Верховної Ради СРСР, А. Стрижевського, як польського громадянина, амністували й він виїхав у м. Бальцер в АРСР НП (автоно-

⁴⁹ Держархів Рівненської обл., ф. 2771, оп. 2, спр. 1101, арк. 73–76.

⁵⁰ Там само, ф. 33, оп. 4, спр. 74, арк. 55.

⁵¹ Там само, ф. 2771, оп. 2, спр. 1101, арк. 53, 76.

⁵² Там само, арк. 126, 133.

мія німців Поволжя). Рішенням прокурора Рівненської області від 14 грудня 1990 р., згідно зі ст. 1 указу Президії Верховної Ради СРСР від 16 січня 1989 р., Антона Стрижевського було реабілітовано⁵³.

Життя цієї людини віддзеркалює непросту долю українського політичного емігранта з Наддніпрянщини, який в умовах II Речіпосполитої намагався адаптуватися до нових реалій, не зрадити власним переконанням, зрештою заробити на прожиття. Із приходом радянської влади А. Стрижевського, як і багатьох інших політичних вигнанців, колишніх учасників національно-визвольної боротьби, заарештували. Нам невідомо, як склалася його подальша доля. Інформація про помилування в 1941 р. як польського громадянина дає підстави припустити, що йому вдалося перебратися на Захід і зберегти собі життя.

Давидюк Р. Антон Стрижевский: жизнь украинского политического эмигранта во II Речи Посполитой

В статье освещаются этапы жизненного пути украинского политического эмигранта в межвоенной Польше, уроженца Полтавщины Антона Стрижевского, осуждённого Особым совещанием при НКВД СССР. Акцентируется внимание на его участии в Украинской революции 1917–1921 гг. и общественно-политической деятельности в условиях II Речи Посполитой.

Ключевые слова: Антон Стрижевский, украинская политическая эмиграция, II Речь Посполитая, лагеря для интернированных, Бюро беженцев, Волынское воеводство.

Davydiuk R. Anton Stryzhevs'kyi: Life of the Ukrainian Political Refugee in the Second Polish Republic

The article lightened basic life milestones of Ukrainian political refugee in interwar Poland, a native of Poltava Anton Stryzhevs'kyi was convicted by special council of the NKVD. Special attention is paid to his participation in the Ukrainian revolution of 1917–1921 and socio-political activities in the Second Polish Republic (II Rzeczpospolita).

Key words: Anton Stryzhevs'kyi, Ukrainian political emigration, Second Polish Republic (II Rzeczpospolita), internment camps, the Bureau of Refugees, Volyn' Voivodeship.

⁵³ Держархів Рівненської обл., ф. 2771, оп. 2, спр. 1101, арк. 134, 135.